

PUKIS VLADIMIR

A NÉPETIMOLÓGIA ÉS AZ ÁLTUDOMÁNYOS ETIMOLÓGIA SZEREPE AZ *UHOR/HUNGARUS* KÜLSŐ NÉPNÉV EREDETÉNEK MAGYARÁZATÁBAN

KIVONAT: Tanulmányunk a népetimológia és az áltudományos etimológia szerepét vizsgálja az *Uhor/Hungarus* külső (exonim) népnév eredetének magyarázatában. Bemutatjuk több nyelvész etimológiai besorolását, kiemelve, hogy a népetimológia spontán módon, a beszélők természetes igyekezetével magyarázza a szavakat, míg az áltudományos etimológia értelmiségi szerzők módszertanilag nem megalapozott, gyakran történeti vagy identitásnarratívát támogató hipotézisein alapul, amelyek gyakran történeti narratívákat vagy etnogenezist próbálnak alátámasztani. A tanulmány elemzi az „Uhry” és a „Hungarus” népnévek történeti és nyelvészeti értelmezéseit, a szláv, török és más közvetítő nyelvek szerepét, valamint az Ung folyó- és az Ungvár helységnév eredetét. A vizsgálat rámutat, hogy bár e magyarázatok nagy része tudományos alapot nélkülöz, jelentős hatással voltak a nemzeti hagyományok, történeti narratívák és a kulturális emlékezet formálódására.

KULCSSZAVAK: népetimológia, tudálékos etimológia, külső népnév, *Uhor*, *Hungarus*, toponímia, etnogenezis.

VLADIMIR PUKIS

THE ROLE OF FOLK AND 'ARMCHAIR' ETYMOLOGY IN EXPLAINING THE ORIGIN OF THE EXOETHNONYM UHOR/ HUNGARIAN

ABSTRACT: This study examines the role of folk and pseudoscientific ('arm-chair') etymology in explaining the origin of the Uhor/Hungarian exoethnonym. It presents the etymological approaches of several linguists, highlighting that folk etymology operates spontaneously, reflecting the natural efforts of speakers to interpret obscure words, whereas pseudoscientific etymology is based on the methodologically unfounded hypotheses of educated authors, which frequently attempt to substantiate historical narratives or ethnogenesis. The paper analyses the historical and linguistic interpretations of the ethnonyms "Uhry" and "Hungarus," the role of Slavic, Turkic and other intermediary languages, as well as the origin of the hydronym Ung and toponym Ungvár. The study shows that although many of these explanations lack scientific basis, they have had a significant impact on national traditions, historical narratives and cultural memory.

KEYWORDS: folk etymology, pseudoscientific etymology, exoethnonym, Uhor, Hungarus, toponymy, ethnogenesis.

A német nyelvész, Ernst Förstermann (1822–1906) vezette be a nyelvtudományba az etimológia – vagyis „a szavak eredetének, fejlődési változásainak és rokonságának”¹ kutatásával foglalkozó tudomány – három szintjének fogalmát: a tudományos, áltudományos (baccalaureusi) és a népetimológiát. A népetimológiát (németül *Volksetymologie*, angolul *folk etymology*, oroszul többek között *ложная / наивная / популярная этимология*) a megnevezések iránti metanyelvi figyelem legkorábbi megnyilvánulásának tekintette, amelyből később mind az áltudományos, mind a tudományos etimológia kialakult – s mindhárom jelenség máig egymás mellett él.

A szótárak a népetimológiát így határozzák meg: „ismeretlen, szokatlan, főleg idegen szónak olyan átalakítása, amelynek következtében az illető szó az átvevő nyelv elemeiből álló érthető szóvá, szavak érthető csoportjává vagy ehhez hasonlóvá válik”². Más meghatározás szerint: „ösztönös szószármaztatás; a szófejlődésnek az a formája, amikor az idegenből átvett szavakat a naiv beszélők úgy alakítják át, hogy a maguk nyelvén is ‘értelme legyen’”³. Ez többnyire olyan véletlenszerű kapcsolat, amelyben az etimológiailag átláthatatlan szó egy formailag vagy jelentésben hasonló, de történetileg nem rokon szóval kerül összefüggésbe⁴.

A népetimológia és a tudományos etimológia között átmeneti jelenség az áltudományos etimológia, amely a más területeken egyébként művelt szerzőkre jellemző, akik megbízható forrásokhoz vagy szigorú módszertanhoz nem férnek hozzá. Értelmezéseik gyakran áltudományos jellegűek, és olyan hipotézisek megtámogatására szolgálnak, amelyek nem támaszthatók alá a jelenleg rendelkezésre álló régészeti vagy írott forrásokkal⁵. Az ilyen magyarázatok többnyire egyetlen szerzőhöz köthetők, mivel a baccalaureusi etimológia „a nyelvi befogadó azon igényének megnyilvánulása, hogy értelmezzen, kapcsolatokat keresen, jelentéseket derítsen fel, és ezeket akár ott is megtalálja, ahol nincsenek”⁶.

1 Kraus – Petráčeková 2001, 207.

2 ÉrtSz 1959–1962.

3 Tótfalusi 2001.

4 Karlík – Nekula – Pleskalová 2002, 129.

5 David [et al.] 2022, 55.

6 Rejzek 2009, 49.

A magyar nyelvészetben ezt a jelenséget áltudományos etimológiának nevezik: „Van ennél [a népetimológiánál] sokkal veszélyesebb magyarázat is, mégpedig a tudálékos etimológia. Tudniillik a tudományosság igényével lép fel. A magyarázatok megalapozottnak látszanak, de az igazságtól ugyancsak messze állnak”⁷, ilyen még a *laikus etimológia* és *alternatív etimológia*: „Ezek az etimológiák a hangalakból kiindulva, szabad asszociációval próbálják megfejteni a szó vagy név eredetét, etimológiai jelentését; az írásbeliségben élnek főleg, ritkábban válnak közkeletűvé, szerzőjük többnyire ismert, visszakövethető”⁸. G. Magyijeva a „кабинетная этимология” terminust használja rájuk, amit talán „foteetimológiának” fordíthatnánk, ám annak feltételelességére is rámutat:

„...áltudományos állítások a szó eredetéről, amelyeket többnyire olyan, filológiai képzettséggel nem rendelkező személyek alkotnak, akik félreértett hazafias megfontolásokból arra törekszenek, hogy a név ősi voltát, a szerző anyanyelvéhez vagy valamely régi nyelvhez való tartozását bizonyítsák stb.”⁹

Ezért kijelenthető, hogy szigorú értelemben az áltudományos etimológia nem tekinthető a történeti-etimológiai kutatás részének, sokkal inkább olyan kulturális jelenségnek, amely a meg nem értett fogalmak értelmezésére és magyarázatára irányuló igényt tükrözi. Néha a tudálékos etimológiaként leírt értelmezés szerzője egy bölcsészeti (esetenként nyelvészeti) végzettséggel rendelkező személy, aki teljesen tudatosan alkot ilyen áltudományos értelmezését egy tulajdonnévnek – ahogyan ez gyakran előfordul népi mondákban vagy a XIX–XX. századi helytörténeti munkákban¹⁰.

A népetimológia és a tudálékos etimológia a népneveket sem kerülte el: számos népnévre többféle magyarázat él a köztudatban. A magyarok esetében

7 Mizser 2012, 61–62.

8 Spolárné 2022, 17.

9 Мадиева – Супрун – Борибаева 2019, 142–143.

10 David 2010, 57.

több kérdés is felmerül: 1) a „magyar” önelnevezés (endoetnonim) eredete¹¹; 2) a *Hungarian*, *Ungar*, *Uhor*, *узореуб*, *Węgier*, *венгър* külső (exoetnonim) népnevek eredete; 3) a *Hun* és *Hungarian* népnevek feltételezett kapcsolata.

Tanulmányunkban részletesebben elemezzük az *Uhry* (és változatai) külső népnév etimológiáját, amelyet több mint száz éve szlovák tudósok vetettek fel. Ugyanakkor szeretnénk lehetőséget adni a tisztelt olvasóknak arra, hogy maguk vonják le a következtetést: az ismertetett hipotézisek elfogulatlan tudományos, vagy inkább áltudományos (fotel-)etimológiának tekinthetők-e, amelyek hazafias szempontokat követve próbálják megmagyarázni a népnevet.

Megjegyzendő, hogy még Anonymus is megkülönböztette az Előbeszédében a külső és a belső népnévi formát:

„...*hogya a hét fejedelmi személy, aki a hét magyar nevet viseli, miképpen jött ki szittya földről, vagy milyen az a szittya föld, miképpen született Álmos, s mi okból nyeri az Álmos nevet Magyarország első vezére, akitől a magyarok királyai erednek, vagy mennyi országot és királyt vetettek maguk alá, vagy ezt a szittya földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyarinak*”¹².

Rácz Anita megjegyezte:

„A [magyar] népcsoportnak több külső megnevezése is ismeretes: a bizánci források a *hun* (*hunnoi*), az *ungr* (*ungroi*) és a *türk* (*turkoi*) neven említik őket. A nyugati nyelvekben a középső alak, illetve annak a mássalhangzó-torlódást feloldott alakja terjed el a népcsoport *Ungri*, *Hungri*, *Ungari*, *Hungari*, *Ongre*, *Hongre* típusú neveiként”¹³.

11 A kiterjedt bibliográfia, a különböző etimológiai változatok elemzése, valamint saját következtetései a *magyar* belső népnév lehetséges kaukázusi középkori személynévből való eredetéről lásd: Lezsák 2025, 9–18; Rácz 2016, 60–61.

12 Anonymus, Prol. 4.

13 Rácz 2016, 60.

Makkay János¹⁴ így foglalja össze: „A *Hungarus* név a türk *on-ogur* (vagy *oguz*)¹⁵ ‚tíz ogur‘ [szó szerint *on-oq-ur*: ‚Tíz Nyíl Népe‘] népnévből ered: *tíz törzsből álló nép*. A törökből vették át a szlávok: *on-ogur* > **onugur* > **oŋgur*, ósláv *ogr*. A szlávok így nevezték az onogur törököket, majd később a magyarokat is, <...> mivel ők az onogur törzsszövetség részei voltak, illetve „az onogurok és magyarok egy részének azonossága következtében”. Király szerint minden szláv dialektusban megvan ez az **oŋgur* > *ogǫrǫ*(*in*¹⁶)/*ogǫre* alak, tehát a szláv szétvándorlás kezdete (legkésőbb Kr. u. VI. század) előtt már használni kellett az ősszláv nyelvtérülettől délre, a sztyeppén élő török nyelvű onogurokra.

„[...] A szláv, bizánci görög és más európai nyelvekbe átkerült szó hangalakjai az egyes szláv dialektusok sajátosságainak (a nazális *o* különböző reflexeinek) megfelelően különböznek [...]. Így a *Magyar*(ország), illetve a *magyar*-t jelentő, az *onogur*-ból származó név az óoros *Ugor*, orosz *ugrin*, ukrán *vúhor*, *úhor*, *Uhry*, *Uhor*, cseh *uher*, *Uhři*, szlovák *Uhor*, a szlovén (*V*)+*oger*, *óger*, *vogrin*, horvát (*V*)+*ugar*, *Ugre*, szerb *Ugar*, óbolgár/bolgár *Egre*, *Vegre*, *Ugre*, lengyel *węgrzyn*, *węgier*, bizánci görög *Ούγγοι*, középgörög *Oúggros*, ólitván *unguras*, török *Üngürüs*. A germánban az *ungre* > *Ungar* > *Ungari* > *Ungere* > *Unger* alakok fejlődtek ki, további germán származékaikkal, pl. az angol *Hungar(ian)*. A latinban a német *Ungar*-ból először *Ungari*, ill. egyes számú (*H*)*Ungarus*, középlatin *Ungrus*, *Ungri* (862-ből), és *Hungrus*, (*H*)*Ungarius*, *Hungar* (889-ből), a franciában pedig a német *Ungar* és a latin *Ungri*, *Ungari* alakokból **Hungar*, *Hungri*, *Hungari* alakok, majd az ófrancia **Ungre* > *Ongre* > *Ongrois* és *Hungre* > *Hongre* > *Hongrois*”¹⁷.

14 Makkay János (1933–2023), magyar régész, címzetes egyetemi tanár, többek között *A magyarság keletzése* című könyv (1993) szerzője.

15 Az *-r-* hang a bolgár-türk nyelvek ágában az oguz nyelvek *-z-* hangjának felel meg. Vö. a magyarban található régi bolgár-török jövevényszavakat, pl. *tenger* és a török *deniz* (Baski 2007, 17).

16 Az *-in* az egyediséget kifejező főnévképző; vö.: *болгарин*, *сербин*, *русин* (többes száma: *русѣ*). Hivatkozás

17 Lásd: Makkay 1994, 33.

A fenti magyarázat – az onogur népnévből kiinduló etimológiai levezetés – a magyar nyelvtudomány és történettudomány főáramú, tudományos igényű értelmezése, amely szemben áll a később keletkezett népi vagy az áltudományos etimológiákkal.

A XIX. század végén azonban a szlovák értelmiség körében egy ettől eltérő magyarázat terjedt el az *uhor* külső népnév eredetére: a szlovák *u hôr* („a hegyeknél, a Kárpátok lábánál”) szókapcsolatból.

A magyar és szláv történetírásban több évszázados vita folyik arról, hogy a honfoglalás idején éltek-e szlávok (fehér horvátok, a bolgár cárság lakói, Nagymorávia népessége) a Kárpát-medencében, és ha igen, milyen arányban a honfoglaló magyarokhoz képest.

A szlovák és a cseh nyelv világosan megkülönbözteti az *Uhorsko* (csehül *Uhersko*) és *Uhry* politonímákat az 1918 előtti Magyar Királyságra alkalmazva, míg a *Mađarsko* megnevezést a Trianon utáni Magyarországra értik. Ennek megfelelően a magyar etnoním csehül és szlovákul kizárólag *Mađar* formában jelenik meg, míg az *Uhor* (szlovák) és *Uhr* (cseh) politonímák a történelmi *Uhorsko/Uhersko* lakosságát jelölik, amely különböző – véleményük szerint többnyire szláv – nyelveken beszélt. František Vítazoslav Sasinek úgy vélte, hogy a Kárpátok lábánál elterülő földet *úhorie* (*ugorie*; „hegyvidék”, vö. a későbbi *Felvidék*, szlovákul *Horná zem*, bács-szerémi ruszinul *Горница*), latinul *Ugoria* néven nevezték, ezt pedig a *Záhorie/Záhorsko* (*Hegyentúl* – a történelmi Pozsony és Nyitra vármegye Kárpátokon túli, a Morva folyóig terjedő területe; régi magyar neve: *Burmező*), valamint a *Podhorie/Podhorsko* (*Hegyalja* – mai jelentése: egy Zempléni tájegység) típusú helynevek meglétével támasztotta alá. Bizonyítandó az *Ugor* név Kárpátok és Duna közötti használatát, Sasinek ezen a ponton többek között Nesztor krónikáját idézi. A történetíró ugyanis a *fehér ugorokat* a *hegyi szlávokkal*, a *fekete ugorokat* pedig a bizánci forrásokban szereplő *türk-kazárokkal* azonosította. Szerinte Nesztor a XII. században ismert népnevet vetítette vissza a IX. századi népességre. Sasinek azt is állítja, hogy Szent István király eredetileg a *Rex Pannoniae* címet viselte, mert a magyarok először a későbbi királyság alföldi részén telepedtek meg, és csak akkor vette fel a „Magyarország királya” címet, amikor hatalmuk kiterjedt az *Uhorsko* [magyarosított formája

Uhorszkó; vö. *Szlovenszkó* a mai Szlovákiának a hivatalos magyar nyelvű megnevezése az első Csehszlovák Köztársaságban] hegyvidéki területeire is¹⁸.

Az *-n-* nazális mássalhangzó megjelenését az *Ungarn*, *węzier*, *вєнєр* népvnevekben Sasinek azzal magyarázta, hogy a görögben az *Uhor* alakot *Ούγγροι*-ként adták vissza, ahol a *γγ* hangkapcsolatot *ng*-nek ejtették (vö. *Άγγελος* = *Angelos*). A lengyelek pedig az *Ούγγ-* kezdetet *ę*-nek ejtették, a *рыка* – *ręka* típusú szavak analógiájára; majd a szláv nyelvek szabályai szerint az elején megjelent a „szótagzáró” *w-* mássalhangzó, így lett *węzier*, amelyből pedig az orosz *вєнєр* alak fejlődött ki¹⁹.

Véleményünk szerint az áltudományos etimológia egy további példájának tekinthető Makkay következő megállapítása (megjegyezzük, hogy ő sem volt nyelvész): „Valószínű, hogy a középkori orosz nyelvnek az [uráli] ugorságra (tehát finnugor rokonainkra) használt neve: *Ugra*, *Iugra*²⁰, *ugor*, *iugor*, ugyancsak az *onogurnak* a denazalizálódott fejlődése, és így az *ogur/onogur* — *ugor* szavak közötti hasonlóság nem véletlen, hanem törvényszerű²¹.”

Következtetése alátámasztására Sasinek középkori forrásokat idéz, egyebek mellett: Boguphal († 1252): „*Item de Hungaris, qui et ipsi Slavi sunt*” („Tovább a Magyarokról, kik maguk is Szlávok”); *Kniga Sztjepennaja*²²: „*Ungari alai, Czehi, Poloni ... olim uno nomine Slavoni dicebantur; at a Rurici tempore (862–879) Russi dici coeperunt*” („Fehér Magyarok, Csehek, Lengyelek... hajdan Szlávoknak neveztek; de Rurik idejétől fogva Oroszoknak kezdtek neveztetni”), stb. Ezek alapján azt a következtetést vonja le, hogy: „*Hungária* nem *Magyarországot*, hanem *Uhorszkó országát* jelenti, az *Uhorsko* földrajzi megnevezés, a Kárpátok vagy az Alpok aljában, „*u hór*” („a hegyeknél”) élő embert jelöli. Az *Ugor* – illetve az *ugoriji ember* – nem az Árpád-háziakkal (türkökkel és kazárokkal), és nem is a magyarokkal (besenyőkkel és kunokkal) érkezett

18 Sasinek 1890, 3–4.

19 Uo.

20 Vö. a Hanti- és Manysiföld hivatalos megnevezése: Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra.

21 Makkay 1994, 33.

22 A *Sztjepennaja kniga* a XVIII. századi orosz történetírás egyik legjelentősebb emléke, amely az orosz történelemről a legkorábbi időktől az 1560-as évekig számol be. Részben vagy teljes terjedelemben számos óorosz irodalmi művet tartalmaz, továbbá több olyan egyedi közlést is, amelyek hitelessége mindmáig nem tisztázott.

a Dunához, még kevésbé az Adriához. A „*Hungarus*” és a „*Magyar*” nem azonos fogalmak; az „*Ugor*” (*Ugorij, Ugorec*) pedig csak az uhorszkói népek egy részét, nem pedig egészét jelenti. Az „*Ungaria*” tulajdonképpen latinul a „*Silvania*” megfelelője, innen ered, hogy a *Siebenbürgen* a „*Trans Silvania*”, illetve „*Hegyentúl*”. Ennélfogva a magyaroknak *Uhorszkót* valójában *Erdélynek, Siebenbürgen-t* pedig *Erdélyentúli országnak* kellene nevezniük²³. Szerinte az ugorok szlávok, akik a honfoglalás előtt már ott („*u hôr*” – „a hegyeknél”) éltek.

Véleményünk szerint Sasinek hipotézisének nyelvészeti szempontból a leggyengébb pontja az, hogy az *u hôr* szókapcsolatban jelen lévő *hora* (hegy) szó toldalékoláskor nem hangzövesztő tőként viselkedik, ezért aligha jöhettek volna létre abból az *Uhry, Uher (csehül)* alakok.

Erre az ellentmondásra hívta fel a figyelmet Sasinek vitapartnere, Rudolf Skotnický²⁴ a *Národné noviny* hasábjain. Ő egyértelműen a magyarokra vonatkoztatja az *Uhor* elnevezést, de – saját megfogalmazása szerint – „lehetséges, de nem valószínű” magyarázatokat kínál az eredetére: 1) A szlovák *uhorieľ* (‘elégni, megégni’) hangzövesztő igéből: *yzoprmьb – yzprmbь*; 2) az *yzopьb* (‘pattanás’ ‘akné’) szóból, ahol szintén hangzövesztő a tő: *yzopьb – yzря*. Skotnický szerint így neveztek az ősi szlovákok az „megégett testű” ázsiai jövevényeket; 3) A magyar *ugrik* igéből, mivel az ázsiai jövevények lóháton „ugráltak”, és magukat *ugró Hunoknak/Magyaroknak* nevezték volna; a szlovákok pedig, gyakran hallva az első szót, azt hitték, ez az önnevezésük, s ezért hívták őket *Ugor/Uhor* néven. Szerinte az *Uhor* népnévből keletkezhetett az *Uhorsko* helynév, amelyet később más európai nyelvek is átvettek²⁵. Figyelemreméltó, hogy Sasinek ezeket a népetimológiai próbálkozásokat pusztán tréfának minősítette²⁶, szerintünk kétségtelenül joggal.

23 Sasinek 1892, 2–3.

24 Rudolf Skotnický (Szkotniczky Rudolf, 1844–1900), szlovák botanikus, aki megírta az *Anyagok az etimológiai szótárhoz* című koncepcionális munkát is – a szlovák nyelv első etimológiai szótárát. Ám amikor egyes szavak etimológiai magyarázatát próbálta megadni, Skotnický korántsem mindig követte az etimológia törvényeit: gyakran pusztán hangalaki és jelentésbeli hasonlóságokból indult ki, még akkor is, ha az összevetett szavak eredete teljesen különböző volt. Lásd: Glaap 2023, 122.

25 Skotnický 1890, 2.

26 Sasinek 1890, 2.

Érdekes módon a magyar történészek egyetértenek abban, hogy az *onogur* népnév már a honfoglalás előtt ismert volt a Kárpát-medencében, de a bolgár törzs megnevezéseként: „Az onogurok bolgár nevű néptörzse révén már a honfoglalás előtt megjelent a Kárpát-medencében ez a név, így pl. Anonymus krónikájában az Ung folyó és Ungvár nevében is”²⁷. Sőt, Anonymus úgy vélte, hogy a magyarokat a (H)Ungvár vár után nevezték *hungarus*nak. A *Gesta Hungarorum*ban (1196–1203) így ír:

„*Hungárusoknak Hungvárról* nevezték el őket azért, mert a szlovének meghódítása után a hét fejedelmi személy Pannónia földjére lépve ott jó soká időzött. Innen az összes környező nemzetek Álmost, Ügyek fiát *hungvári* vezérnek hívták, katonáit meg *hungárusoknak*”²⁸.

Így tehát mind a szlovák, mind a magyar történészek és nyelvészek ugyanazon forrásokra hivatkoznak, de a *hungarus* név honfoglalás előtti jelenlétét a Kárpát-medencében eltérően értelmezik: előbbieket a szláv *u hôr* latinosított formájának, utóbbiak pedig egy bolgár törzs nevének tartják, amelynek alapján – ám a Kaukázus vidékén – a magyarok külső megnevezése kialakult.

De akkor mi az *Ungvár* városnév eredete? Mészáros Károly²⁹ az *Ungvár története a legrégebb időkől máig* (1861) című művében megemlíti egy legendát, amely szerint Ungvárt egy *Oneges* nevű görög férfi – akit Theodosius császár küldött Etele (Attila) hun királyhoz követségbe – alapította vagy birtokolta³⁰ Mészáros azonban azonnal elutasítja a legendát: „*Ung*, szláv nevezetű víztől vette nevét, mely szláv nevezet még a kilencedik században is teljes épségben fön volt”. Ezután idézi Luitprand (Liudprand) cremonai püspököt (kb. 920–972):

27 Tóth 2010, 218.

28 Anonymus 1975, 81.

29 Mészáros Károly (1821–1890), magyar író, ügyvéd és helytörténész, többek között *A magyarországi oroszok története* (1850) és az *Ungvár története a legrégebb időkől máig* (1861) című munkák szerzője.

30 Mészáros 1861, 5.

„Ungo-gradus, propugnaculum validum slavorum caravantium (Kárpáti), nomensortitum ab amne Ung, quod idiomate slavico denotat celerem”³¹ („Íme világos a megfejtés. ‘Ungograd’, azaz ‘Ungvár’, mivel a ‘grád’ szláv szó, és erősséget, várat jelent, az Ung folyamtól vette a nevét (ami magyarul *gyorsat* jelent [lásd alább. – P.V.]”).

De a Liudprand összes műveinek 1877-ben megjelent kiadásában³² a fent említett mondat nem található.

Mészáros majd hozzáteszi, hogy „ugyancsak e folyam kölcsönzött nevet mind a megyének, mind a városnak és erősségnek, amely Árpád honfoglalásának tanúja volt”³³. Mészáros tehát a városnév eredetét a rajta átfolyó Ung folyó nevében keresi.

Hung váráról adatot találunk Kézai Simon *Gesta Hunnorum et Hungarorum* című művében is:

„Jézus Krisztus születésének nyolcszázhetvenkettedik esztendejében jöven be ismét a húnok vagy magyarok Pannoniába, átkelének a besenyők, a fejér kúnok országain és Kió városán, s aztán az Ung nevezetű folyónál szállának meg, hol várat építének, mely folyótól nevezték őket a nyugoti nemzetek *hungar-oknak*”³⁴.

Ám meg kell jegyezni: a középkori dokumentumok a Hung várat csak a XIII. századtól említik (1250: ...*parrochia castri de Vnguy*³⁵; 1280: *castr de Wng*³⁶).

Más kutatók egyetértenek abban, hogy a város a folyóról kapta a nevét, de a víznév eredetét magyarnak tartják. De honnan származik maga az Ung név? Kiss Lajos szerint: „Az adatok azt mutatják, hogy az Ung a magyarban eredetileg személynév volt. Egy *Ung* személynév legvalószínűbben a török nyelv-

31 U.o.

32 Lásd: Luidprand 1877.

33 Mészáros 1861, 5–6.

34 Kézai 2§.

35 Lásd: Міськов 2011, 190.

36 Sztáray 1880, 8.

vekből magyarázható”, a *Kašy.ory* ‘jobb felőli, jobb; könnyű’ vagy az ótörök *oŋa* ‘könnyű, mozgékony’ szóból. Szerinte a történelmi Magyarország területéről több hasonló személy- és helységnév adatolható: *Ung* nemzetség, *Ung helység* Zalában, *Ungi* ’föld’ Pozsony megyében, *Ungtelek* Szabolcs megyében, *Ungfalva* Lendva közelében stb.³⁷ Kiss következtetése: „Meg vagyok róla győződve, hogy az Ung folyónév [...] egy Árpád-kori magyar főember szálláshelyének emlékét őrzi”³⁸. De Sebestyén és Úr megjegyzik: „A magyarázatot gyengíti, hogy ennek személynévi változatát nem tudjuk adatolni a törökből. A személynév → víznév változás, bár nem gyakori, de előfordul a magyar névadásban.” Benkő Lóránd azonban elveti a személynévi származtatást, és a folyónevet egy szláv **Ogъ* ~ **Ūgъ* alakra vezeti vissza; vagyis az Ung igen korai, X–XI. századi átvétel lehet³⁹. Valóban, az Ung névben felismerhető az ósszláv nazális *ŋ* átalakulása, amely – az ismert történész, *Szova Péter* szerint – arra utal, hogy a név sem magyar, sem keleti szláv eredetű nem lehet, hanem óbolgár⁴⁰. Kiss szerint a szlovák *Uh*, a ruszin *Ūz* és a mai ukrán *Уж* a magyar *Ung*-hoz képest másodlagos alakok, amelyekben szláv denazalizáció és *g>h* váltás ment végbe⁴¹.

Érdemes kiemelni egy érdekes részletet. A „mai ukrán” kifejezés nem csupán stílusfordulat: a modern ukrán (és orosz) *Уж* folyónév valóban eltér a szlovák *Uh* és a régi ruszin *Ūz* alakoktól. A korábbi szláv neve kétségtelenül *Uh/Ūz* volt. A belőle képzett származékokban – pl. *Ужок* (szlov. *Užok*, magyar *Uzsok* – ahol a folyó forrása található, ‘a kis Ung’: *Uh* + kicsinyítő képző *-ok*), *Ужгород* (szlov. *Užhorod*) – a szláv nyelvekben általános *g/h~ž* palatalizáció figyelhető meg.

Ugyanakkor a XX. században a ruszin értelmiség körében kialakult egy hiperkorrekt (tudálékos) alak, az *Уж* (*Uzs*, s nem *Uh*), azon az elgondoláson alapulva, hogy ha a város neve *Ужгород* (*Uzshorod*), akkor a folyó neve *Уж* (*Uzs*) kell legyen. Ezáltal a víznév könnyen összevonható lett az *уж* ‘vízisikló’ közzszóval, noha – amint Szova is hangsúlyozza – ennek kicsinyítő képzős alakja *ужик* (*uzsik*) lenne, nem

37 Kiss 1994, 14.

38 Uo., 15.

39 Benkő 1998, 104; lásd Sebestyén – Úr 2014, 122.

40 Сова 1937, 11.

41 Kiss 1980, 670.

pedig Ужок (*Uzsok*)⁴². Később az Уж alak vált hivatalossá orosz és ukrán nyelven (részben csehül is)⁴³. Szlovákiában azonban a folyó ma is az *Uh* néven ismert.

De térjünk vissza az *Ungvár* városnév eredetéhez. A vitatott Luidprand püspököt nem számítva, Al-Idrisi jegyezte fel először a nevet 1154-ben *H.n.k.b.r; Ungu* formákban. A XIX. század első felében Pavel Šafárik (1795–1861) szlovák szlavista megalkotta az *Ugvar* alakot, míg Andrij Balugyánszkij (Balugyánszky András, 1807–1853) ungvári szemináriumi tanár pedig az Унгоград (*Ungográd*) formát terjesztette el, amelyet már ismerünk Mészáros munkájából (megtalálható például az 1866-ból ismert *Rendelkezés az önkéntes katonákról* című magyar és szláv nyelvű iratban⁴⁴). Ужгород (*Uzshorod*) formában a város elnevezése csak a XIX. század közepén jelent meg először szlávósított tükörfordításként⁴⁵.

Emellett ismertek olyan etimológiai kísérletek is, amelyek az *Uh* nevet a szláv уголь ‘szén’, угол ‘szeg’ stb.⁴⁶, az *Ung* nevet pedig a román *unghi* szavakból próbálják magyarázni (azonban az *olah* elem a Kárpátalja területén csak a XIV. században jelent meg, míg az *Ungvár* helynév legalább a XII. századtól ismert)⁴⁷.

Összegzésként elmondható, hogy a népi és a tudálékos/áltudományos etimológiák különböző szinteken jelenítik meg a lexémák (beleértve a tulajdonnevek) értelmezésének módjait, amelyek a tudomány és a kulturális képzelet határán keletkeznek. A népi etimológia spontán és tömeges, a beszélők természetes igyekezetét tükrözi a vitatott szavak analógiákon alapuló értelmezésére. A tudálékos etimológia ezzel szemben rendszerint művelt szerzőktől származik, és gyakran tudatosan szolgál áltudományos hipotézisek felállítására, amelyek etnogenézist vagy történeti narratívákat támasztanak alá. A vizsgált példák azt mutatják, hogy bár e magyarázatok történeti-nyelvészeti szempontból nem tekinthetők megalapozottnak, erős hatást gyakorolnak a nemzeti mítoszok és a kulturális emlékezet formálódására. E jelenségek tanulmányozása közelebb visz a nyelv, a történelem és az ideológia kölcsönhatási mechanizmusainak megértéséhez.

42 Сова 1937, 11.

43 Уо., 12.

44 Lásd: Hajdudorogi...

45 Bővebben lásd: Кобаль 2008, 9–13; Sebestyén 2020, 457–459.

46 Lásd, pl.: Сова 1937, 14; Зикань 2002, 24.

47 Lásd: Кобаль 2008, 12.

Felhasznált irodalom

- Anonymus 1975.** Anonymus: *Gesta Hungarorum*: Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította: Pais Dezső. [Budapest,] 1975.
- Baski 2007.** Baski Imre: *Csagircsa. Török és magyar névtani tanulmányok. 1981-2006.* Karcag, 2007.
- Benkő 1998.** Benkő Lóránd: Anonymus képe a Felső-Tisza vidékéről. In: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 102–108.
- Чучка 2005.** Чучка, Павло: *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник.* – Львів: Світ, 2005.
- David 2010.** David, J.: *Lidová a bakalářská etymologie vlastních jmen.* NŘ 2/2010. 57–70.
- David – Klemensová – Místecký [et al.] 2022.** David, Jaroslav – Klemensová, Tereza – Místecký, Michal a kolektiv: *Od etymologie ke krajině. Onomastika pro 21. století.* Brno, 2022.
- ÉrtSz 1959–1962.** *A magyar nyelv értelmező szótára.* I–VII. kötet. Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Vezetőszerkesztők: Bárczi Géza és Országh László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962 <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>; a letöltés időpontja: 2025.11.23.
- Glaap 2023.** Glaap, Natalia: Folk etymology in Rudolf Skotnický’s etymological dictionary. In: *Slavica Slovaca*, 58 (2023) No. 1. 122–137 .
- Hajdudorogi... A Hajdudorogi Esperesi Levéltár iratainak lajstroma és mutatója. 1827–1900.** <https://www.yumpu.com/hu/document/read/13547147/a-lajstrom-magyar-gorogkatolikus-egyhazi>; a letöltés időpontja : 2025.11.23.
- Karlík – Nekula – Pleskalová 2002.** Karlík, P. (ed.) – Nekula, M. – Pleskalová, J.: *Encyklopedický slovník češtiny.* LN, Praha , 2002.
- Kézai.** Kézai Simon: *Magyar krónikája.* Fordította: Szabó Károly. KIADÓ, ÉV <https://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm>; a letöltés időpontja : 2025.11.23.

- Kiss 1980.** Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai K iadó, Budapest, 1980.
- Kiss 1994.** Kiss Lajos: A Felvidék víznevei. In: *Magyar Nyelv*, 90. sz., 1994. 1–19.
- Кобаль 2008.** Кобаль, Йосип: *Ужгород відомий та невідомий*. Видавництво «Світ», Львів, 2008.
- Kraus – Petračková 2001.** Kraus, J. – Petračková, V. a kol.: *Akademický slovník cizích slov*. 1. vyd. Academia, Praha, 2001.
- Lezsák 2025.** M. Lezsák Gabriella: A magyar népnév eredete az írott források tükrében. In: *Kőrösi Csoma Sándor. A magyarok és Európa*. Sepsiszentgyörgy, Románia: Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület (2025). 9–18.
- Luidprand 1877.** *Liudprandi Episcopi Cremonensis opera omnia*. Hannoverae Impensis Bibliopolii Hahnian, 1877. <https://archive.org/details/operaomnia00liudgoog/page/n9/mode/2up>; a letöltés időpontja : 2025.11.23.
- Мадиева – Супрун – Борибаева 2019.** Мадиева, Г.Б. – Супрун, В.И. – Борибаева, Г.А.: Научная, народная и кабинетная этимология астионимов (на материале названий городов Республики Казахстан). In: *Вопросы ономастики*. 2019. Т. 16. № 3. 140–161.
- Makkay 1994.** Makkay János: *A magyarság keletzése*. Szolnok, 1994.
- Mészáros 1861.** Mészáros Károly: *Ungvár története a legrégibb időkől máig*. Pest, 1861.
- Міськов:** Міськов, І.О.: До питання про розташування замку Унг. In: *Карпатика*. Випуск 40. Ужгород, 2011. 188–212.
- Mizser 2012.** Mizser Lajos: Délibábos helységnevé-magyarázatok. In: *Honismeret*, 2012. október, 5. sz.
- Rácz 2016.** Rácz Anita: *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016.
- Rejzek 2009.** Rejzek, J.: *Lidová etymologie v češtině*. 1. vyd. Karolinum, Praha, 2009.
- Sasinek 1890.** Sasinek, Fr.V. O slove „Uhor“. In: *Národné noviny*, 18.12.1890, č. 148, s. 2–3; 20.12.1890, č. 149, s. 2–3.
- Sasinek 1892.** Sasinek, Fr.V. Maďarčina a dejepis Uhorska. In: *Národné noviny*, 18.8.1892, č. 96, s. 3–4.

- Sebestyén – Úr 2014.** Sebestyén Zsolt, Úr Lajos: *Ung megye helységneveinek etimológiai szótára*. АУТДОР – ШАРК, Ungvár, 2014.
- Sebestyén 2020.** Sebestyén Zsolt: *Kárpátalja helységnevei*. Nyíregyháza, 2020.
- Skotnický 1890.** Skotnický, R. Uhorsko zo stanoviska dušo- i slovozpytného. In: *Národné noviny*, 11.12.1890, č. 145, s. 2.
- Сова 1937.** Сова, Петр: *Прошлое Ужгорода* [исторический очерк]. Типография «Школьной помощи», Ужгород, 1937.
- Spolárné 2022.** Spolárné Imreh Réka: *A tulajdonnevek szerepe az alternatív-nemzeti diskurzusban*. Doktori disszertáció. Budapest, 2022.
- Sztáray.** *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*. I–II. Nagy Gyula szerk. Budapest, 1887–1880.
- Tóth 2010.** Z. Tóth Csaba: *Magyar őstörténeti tanulmányok. 2005–2010*. Mikes International, Hága, 2010.
- Tótfalusi 2001.** Tótfalusi István: *Magyar etimológiai nagyszótár*. In: Arcanum Adatbázis. [2001]. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/kislexikon-F45B6/nepetimologia-F45E7/>; a letöltés időpontja : 2025.11.23.
- Uhorsko.** *Uhorsko*: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Uhorsko>; a letöltés időpontja : 2025.11.23.
- Зикань 2002.** Зикань, Христина Імривна: *Географічні назви м. Ужгорода та його околиць ... Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Ужгород, 2002.